

DENİZLİLİ MEHMED FEVZİ EFENDİ’NİN “HADÂİK-İ HAMİDİYYE NÂM AHLÂK RİSALESİ” ÇERÇEVESİNDE AHLÂKİ ERDEMLER*

Kemal GÖZ**

ÖZET

Düşünce tarihinde değerler felsefesi çok önemli bir yer kaplamaktadır. İçinde yaşadığımız toplumlar tarafından bu değerler ele alınmakta ve hayat hâkimiyeti yönünde çabalar gösterilmektedir. Toplumlar tarafından kabul edilen değerlerin oluşması ve yerleşmesine hem insanlık tarihi boyunca öne çıkan düşünce insanları hem de o toplumun yetiştirdiği bilim insanları katkı yapmışlardır. Bu şekilde ortaya çıkan değerler, dinî ve geleneksel değerlerin katkılarıyla toplumu ayakta tutan en büyük yapı taşlarından olurlar.

Medeniyetler tarihinde, her zaman insanlara rehberlik eden düşünce insanlarına rastlanmaktadır. Medeniyetlerin kalıcılığını sağlayan önemli unsurların başında, bu değerli bilim insanları gelmektedir. Bu insanlar karanlık bir gecede yolları aydınlatan kandiller gibidirler.

Osmanlı'nın son dönemleri toplumun bütün kesimlerinde eksikliklerin hissedildiği ve sıkıntıların yaşandığı bir dönem olarak tarihteki yerini almıştır. Bu sıkıntılı dönemden kurtuluşun ahlâkî erdemlere bağlılıkla sağlanabileceğini düşünen bir çok düşünce insanı mevcuttur. Bunun sonucu olarak, bu dönemde ahlâkla ilgili eserlerin telifinde artışlar olduğu da görülmektedir.

İşte bu dönemde yaşayan Denizlili Mehmed Fevzi Efendi (Edirne Müftüsü olarak ün kazanmış) Osmanlı'nın içinde bulunduğu bu sıkıntılı dönemden kurtulmasına katkı sağlayabilmek ümidiyle bazı ahlâk risaleleri neşretmiştir. Bunların içinde en meşhuru “Hadâik-i Hamîdiyye Nâm Ahlâk Risalesi”dir. Bu çalışmada, Mehmed Fevzi Efendi'nin bu eseri esas alınarak İslâm ahlâk felsefesi açısından değerlere bakışı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bireyin, ailenin ve toplumu oluşturan idare edenlerle idare edilenlerin mutluluk sebebi olan değerlerin önemini açık bir şekilde vurguladığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Fevzi Efendi, Ahlâkî Erdemler, Değerler, Son devir Osmanlı'da Ahlâk, Ahlâkî eserler.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi, El-mek: kemalgoz@gmail.com

**MORAL VALUES IN THE TEXT OF “HADAİK-I HAMIDIYYA
FAME MORALITY TREATISE” WRITTEN BY MEHMED FEVZİ
EFENDİ FROM DENIZLI**

ABSTRACT

Axiology has an significant position in the history of thought. Values are accepted by our society and they have been making some endeavour as possible to keep them vital in the social system. It can be clearly seen in through the human history that the phiolosphers and scientists maked contribution to the constitution and development of values accepted by societies. Values formed by the mentioned contribution and the religious and traditional values are the primary building blocks which provide a society with continuity.

There are generally thinkers who guide people in the history of civilizations. These dear thinkers are in the lead in the continuity of civilizations. These people are like a lighted candle.

The last period of Ottoman Empire is evalueted as a period of failures and hardships which influenced every segment of the society. There were so many thinkers who suggested the following moral values as a solution to overcome this troubled period. As a consequence, lots of book regarding to morality were written in this period.

Mehmet Fevzi Efendi lived in this period, he was also known as the Minister of Religion of Edirne, written some texts which provided some solutions for problems in Ottoman society and he was expecting that his texts work in recovery of society. The well-known text among them is “Hadaik...” In this study, in terms of İslamic moral philosophy, Mehmed Fevzi Efendi’s opinions related to moral values has been tried to reveal in the light of his text. It is obviously seen that he mostly emphasized the importance of values; because in his opinion, values are the main reason of social happiness.

Key Words: Mehmed Fevzi Efendi, Moral (Ethical) Values, Values, Morality in Late Ottoman, Moral Books.

Giriş

Yaşadığımız dönem her hususta önceki değerlerin bilinmesi ve gelecek nesillere iletilmesi açısından önemlidir. Toplumı oluşturan bireylerin önünde kendilerine rol model olarak alabilecekleri değerli bilim insanlarının varlığı, geleceğe daha emin adımlarla ilerleyebilmeyi kolaylaştıracak unsurların başında gelmektedir. Geleceğe umutla bakabilmenin en etkili, yolu toplumun kabul ettiği değerlerin yeni nesillere sağlıklı ve doğru bir şekilde ulaştırılmasıyla mümkün olabilecektir.

Toplumların değerlerinin oluşması ve yerleşmesinde emeği yadsınamayan değerli bilim insanlarının var olduğu da bir gerçektir. İslâm ahlâk felsefesinin oluşması ve gerekli değerlendirmelerin yapılarak düşünce tarihine not düşülmesi hususunun yerine getirildiği görülmektedir. Toplumsal değerler toplumun birlikteliğini sağlayan yapı taşları gibidir. Bu değerler çerçevesinde toplumu oluşturan bireyler hayatlarını sürdürürler.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014*

Toplumu oluşturan bireylerin birbirleriyle, aile çevreleri ve diğer bütün canlı cansız varlıklarla olan iletişiminin tamamının belirli ölçülere tabi olduğunu söylememiz mümkündür. Bu ölçülerde doğru ve uygun olan bir usul ve metot geliştirmede en etkin unsur ahlâk olarak isimlendirmek mümkündür. Bu sistem bireyi, aileyi ve toplumun tamamını etkiler.

Ahlâkî erdemler, yapıp eden varlık olarak insanın bütün davranışlarıyla ilgilidir. Bu değerleri, bir sistem içerisinde ilk kadîm filozoflardan itibaren günümüze kadar birçok düşünürün üzerinde fikir yürüttükleri ve bu değerlere katkılar sağladıkları görülür. Sokrates'in ahlâkî erdemleri bilgiyle elde etmenin mümkün olduğunu söylemesiyle bilginin değerler/erdemlerle olan ilişkisi açık bir şekilde ortaya çıkmış ve önemini hatırlatmıştır.

Ahlâk felsefesinin dört iyi kardeş olarak nitelendirilebilecek olan erdemler topluluğu, düşünce tarihimizdeki ahlâk felsefesi sistemleri içerisinde devamlı değerlendirilmiştir. Bunlar, **Hikmet, İffet, Şecaat ve Adalet**, olarak isimlendirilmekte ve değerlendirilmektedir.

İslâm Ahlâk Felsefesinde bu değerlerin yeri ve önemi çok büyüktür. İslâmî temellerin üzerine felsefî açıklamaların da eklenmesiyle bu değerler daha anlaşılır bir değer olarak günümüzde de varlıklarını toplum bireyleri nazarında devam ettirmektedir.

Bu çalışmada Son dönem Osmanlı bilim insanlarından Denizlili, ancak Edirne müftülüğünden dolayı Edirne Müftüsü olarak bilinen Mehmet Fevzî Efendinin İslam Ahlâk felsefesi açısından erdemlere bakışı ve değerlendirmeleri ortaya koymaya çalışılacaktır. Bu değerlendirmelere geçmeden önce Son dönem Osmanlı düşüncesindeki ahlâk değerlendirmelerine göz atmak Mehmed Fevzî Efendi'nin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1. Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk

Düşünce tarihi içerisinde değerlendirmeler yaparken yaşanan devirlerin sosyal, ekonomik ve siyasî özelliklerinin bilinmesi konuların daha iyi anlaşılmasını hızlandıracak unsurlar olarak değerlendirilebilir. Tarih boyunca bazı milletlerin değişik alanlarda temayüz ettikleri bilinmektedir. Osmanlı'nın son dönemi ahlâk ile ilgili birçok eserin bilim insanlarınca kaleme alındığının görüldüğü bir dönemdir. Bunun sebebi olarak da içinde yaşanan devrin özelliklerine vurgu yapılabilir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde yenileşme ve medenileşme faaliyetleri çerçevesinde sosyal yapı olarak batılılaşma çabalarının hız kazandığı ve düşünce yapısı olarak da batıdan etkileşimler sonucunda pozitivizm ve materyalizmin etkili bir şekilde batı yanlısı aydınlar tarafından savunulmaya başlandığı görülür. Her ne kadar devlet büyüklüğü olarak ortada mevcut ise de merkez ile taşra arasında görünmez duvarlar örülmüş, liyakatsiz idareciler aracılığıyla devletin etkinliğinin azaldığı görülmektedir. Ancak batılılaşma çabaları sürerken karşı etkinlikleri de görmezden gelmek mümkün değildir.

Bütün bu çabalar neticesinde Osmanlı, yıllarca bağlı kaldığı doğu medeniyetinden ne tamamen kopabilmiş, ne de katılmak istediği batı medeniyetini tamamen kabullenebilmişti. Böylesi buhranlı ve sıkıntılı dönemin topluma yansımalarının çok iç açıcı olduğunu söylemenin mümkün olmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Böylesi bir dönemde ilmî çalışma ve araştırmalar konusunda İslâm toplumunu temsil ettiği görülen Osmanlı'nın gerilerde kaldığı görülür. Batı Medeniyeti, Rönesans ve reform neticesinde bilimsel araştırmalarda atağa kalkmış ve bir adım önden hızla yol almaktadır. Bilimsel keşifler ve araştırmalar sonucunda sanayi devrimi gerçekleşmiş ve sonuç olarak batı dünyasında pozitivizm, materyalizm gibi akımlarla dine karşı bir düşünce yapısı oluşmaya başlamıştır.¹

¹ Erdem, Hüsameddin, Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk, s.40-42.

Bu dönemde Osmanlı toplumunda sosyal ve ahlâkî bozulmanın işaretleri de tedirgin edici boyutlarda görülmeye başlanmıştır. İdarî mekanizmadaki bozulmaları gören askerî kanatta da bozulmalar hız kazanmış batı medeniyetinin

İdarî mekanizmada ki ahlâkî zafiyetlere toplumu oluşturan bireyler tarafından da katılımların olduğunu gözlemleyen akliselim sahibi düşünce ve bilim insanları bu durumla baş edebilmek ümidiyle bazı aktiviteler içerisinde olmuşlardır. Bu sıkıntılı dönemden sağlıklı bir şekilde çıkabilmek için çoğunlukla “**ahlâk**” konusuyla ilintili ve ilişkili birçok eser kaleme almışlardır.

İnsan topluluklarının ve yaşadıkları dönemlerin kendisine has ahlâkî değerlerinin olduğu da bilinen bir gerçektir. Uzun yıllar birçok kıtada hükümlanmış bir devletten bahsediliyorsa, elbette kendisine has ahlâkî değerlerinin olacağını da belirtmek gerekir. Bu bağlamda ahlâkî değerler, toplumların devamlılığını sağlayan en önemli unsurlardan olarak karşımızda durduğu görülmektedir.² Bu ahlâkî değerler toplum katmanlarında uygulanma alanı bulup hayata yön vermeye devam ettiği sürece sıkıntılardan uzak kalınmıştır. Bu hâl üzere devam edilmesi gerektiğini savunan ve bu yönde görüşler ileri süren Filibeli Ahmet Hilmi ve İsmail Fenni Ertuğrul gibi düşünürler olduğu gibi, Abdullah Cevdet gibi Garblılışmanın toplumu en iyi ve ideal noktaya götüreceğini savunan pozitivist ve materyalist görüşe sahip olanlar da mevcut idi.³ Bu dönemde toplum her hususta bir çöküntü içerisindeydi. Bu bozulma ve çöküntüyü engellemek ve etkilerini en aza indirgeyebilmek için yapılması gereken en önemli şeylerin başında ahlâkî bozan sebeplerin ortadan kaldırılması geldiği görüşü ağır basıyordu.⁴ Bu, devletin üzerine kurulduğu temel alanın iyileştirilmesi anlamına gelmekteydi. Daha kurulduğu ilk günden beri ahlâkî erdemler, bu devlet yapısı içerisinde önemli bir unsurdu.

Ahlâkî erdemler, daha kuruldukları ilk günlerden itibaren Türk devletlerinin ve bireylerin en önemli özelliklerindendi. Bu durumun İslâm'ın kabul edildikten sonra da güçlü bir şekilde sürdürüldüğü tarihin sayfalarında açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ahlâk ilmi üzerine eser verenler, ilk dönemlerde ansiklopedik olarak da nitelendirilebilecek olan İslâm âlimleri hadis, tefsir, kelam ve tasavvuf ilmi alanlarında çoğunlukla çalışmaktaydılar. Böyle olmasına rağmen ahlâk konusunda Gelenekçi ahlâkî, Tasavvufî ahlâkî veya felsefî ahlâkî benimseyenlerin bulunduğu görülmektedir.⁵

Osmanlı'nın son dönemine gelinen tarihi süreçte ahlâk ilmiyle ilgili birçok eser yayımlandığı da görülmektedir. Bu eserlerde ahlâk, nazarî ve amelî ahlâk olarak iki kısımda değerlendirilir. Bundan sonra amelî ahlâk, bireysel ve sosyal ahlâk olarak incelenmekte ve değerlendirilmektedir. Daha sonra da sosyal ahlâk, aile, toplum ve devlet ahlâkî kısımlarına ayrılarak incelenmekte ve açıklanmaktadır. Bu şekilde ki eserlere en önemli örnek Kınalızade Ali Efendi'nin Ahlâk-ı Âlâî'si, Nâsiruddin Tûsî'nin Ahlâk-ı Nâsırî'si zikredilebilir.

Ahlâkî değerler konusunda toplumda yaşana erozyonu gören bilim insanları bu durumu düzeltebilmek için büyük bir çabanın içerisinde olmuşlardır. Ahlâkî değerlerin İslâm dininin verileriyle uyuşması sonucunda ortaya çıkan İslâm ahlâk felsefesi değerlerine uymanın ve bireylere bu değerleri benimsetmenin ehemmiyet ve öneminin vurgulandığı görülmektedir.

Mehmed Fevzî Efendi böyle siyasi ve sosyal bir ortamda toplumun bir bireyi olarak sorumluluklarının bilincinde olan bir bilim insanı olarak mevcut ahlâkî sıkıntılara duyarsız

² Erdem, Hüsameddin, Osmanlıda Ahlâk ve Bazı Ahlâk Risaleleri, s.25.

³ Akgün, Mehmet, Materyalizmin Türkiye'ye Girişi, s.66-78.

⁴ Erdem, Hüsamet, “Son Devir Osmanlı Toplumunda Ahlâkın Bozulma Sebepleri ve Bu Bozulmayı Önlemek İçin Düşünülen Gerekli Tedbirler”, s.96; Doğan, Atilla, “Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Yeni Etik Arayışları”, s.397-406.

⁵ Erdem, Hüsamet, Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk, s.26-27.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

kalmamıştır. Toplumun içinde bulunduğu problemlere çözüm olarak sunulabilecek birçok eser kaleme almıştır.

Mehmed Fevzî Efendi devletin çok çeşitli hizmet kademelerinde görev yapan bir bürokrat ve devlet adamı olmanın yanında toplumun içinde bulunduğu durumları da değerlendiren bir düşünce ve fikir insanıdır. Osmanlı'nın son dönemindeki ahlâk telakkilerini ortaya koyduktan sonra, Onun İslâm ahlâk felsefesi alanında da açıklanması önemli olan değerlendirmelerine geçmeden önce kısaca hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermek görüşlerinin daha berrak değerlendirilmesine yardımcı olacaktır.

2. Hayatı ve Eserleri

Mehmed Fevzî Efendi (1826-1900), Denizli'nin Tavas eski ismiyle Yarangüme ilçesinde 1826 yılında doğduğunu kendi eserlerinde zikretmektedir.. İlk tahsilini doğduğu ilçede Ebu Said Hâdimî'(Öl.1762) nin torunu Hâdimli Hacı Said Efendi'den almıştır. Hâdimli Said Efendi Hadim'inin torunlarından olduğu ve Tavas'a yerleştiğiyle ilgili bilgilerin çok teferruatlı ve açık olmadığı görülmektedir. Kureyşîzâde mahlasını da kullanan Mehmed Fevzî Efendinin bu mahlası ne sebeple kullandığı da açık bir şekilde bilinmemektedir.

Mehmet Fevzî Efendi hocası Hadimli Hacı Said Efendi'nin rehberliğiyle eğitimine devam etmek üzere Manisa'ya gitmiş ve orada Müftü Evliyazâde Ali Rıza Efendi'den ders almıştır. Eserlerinde Erzincanlı Mehmed Efendi'den de ders aldığı belirtilmektedir ise de bu şahsın biyografisi hakkında geniş bir bilgi mevcut değildir. Manisa'dan hacca gitmek üzere 1840 yılında ayrılır ve bu yolculuk sırasında İzmir'de ders okutur. Çok genç yaşta hem hacca gitmiş ve hem de bir müderris olarak dersler okutmaya başlamıştır.⁶

Mekke'de Halid el-Bağdâdî'nin halifelerinden Abdullah Mekki'den ders almış ve kendisi tasavvufa da burada ilk adımını atmıştır. Mekke'de bulunduğu 1841-1843 yılları arasında bu hocasından ders almış ve tasavvuf konularında feyz almıştır.⁷ Eserlerinde de bu tasavvufî etkinin izlerini müşahade etmek mümkün olsa gerektir ki, "Fethü'l-Verde Şerhü'l-Bürde"⁸ bunların başında gelmektedir. Ayrıca aynı şekilde Halidî şeyhlerinden Filibeli Ali Efendiye intisab ettiğini ve ondan ders aldığı da kendisi eserlerinde belirtmektedir.⁹

Hac dönüşü Manisa'da eğitimini tamamlatıp icazetini de aldıktan sonra İstanbul'a giderek 1847'de dersiâm olarak Edirne medresesine tayin edildi. Medresede görevine devam ederken Edirne Müftülüğü görevine getirildi. Edirne Müftülüğünden alındıktan sonra Osmanlı hâkimiyetindeki toprakların birçoğunda değişik görevlerde bulundu. Edirne Müftülüğünden ayrıldıktan sonra kısa bir süre İstanbul'da kaldı ve daha sonra da Filibe, Antalya, Ankara, Balıkesir, Bitlis, Kayseri, Halep ve Edirne vilayetlerinde nâiblik görevlerinde bulunmuştur. Rumeli Kazaskerliği görevine kadar yükseldi. İstanbul 'da 1900 yılında vefat etti ve Fatih Camii haziresine defnedildi.¹⁰

Mehmed Fevzî Efendi yirmi yılı aşkın bir süre Edirne Müftülüğü görevi süresince hem ders okutmaya devam etmiş ve hem de birçok eser kaleme almıştır. Yetmiş dört yıllık ömrüne bir bu kadar eser kaleme almayı sığdırabilen nadir bilim insanlarından olan Mehmed Fevzî Efendi birçok eserini

⁶İnal, İbnu'l-Emin Mahmut Kemal, Son Asır Türk Şairleri,s.418-420; Yılmaz, Ömer, Edirne Müftüsü Memed Fevzî Efendi, s.35-37; Uzun, Mustafa, "Fevzî Efendi Edirne Müftüsü", s.506-507.

⁷ Mehmed Fevzi, Fihristü'l-Âsâr, s.8; İnal, İbnu'l-Emin Mahmut Kemal, Son Asır Türk Şairleri,s.418-420; Yılmaz, Ömer, Edirne Müftüsü Memed Fevzî Efendi, s.37;Gürkan, Necdet, Mehmed Fevzî Efendi Fethü'l-Verde Şerhü'l- Bürde, s.18.

⁸ Mehmed Fevzi Efendi'nin bu eseri Doç.Dr. Necdet Gürkan tarafından "Fethu'l-Verde Şerhu'l- Bürde" adıyla inceleme-Tahkikli metin olarak hazırlanmış ve Denizli- Tavas Belediyesinin katkılarıyla 2011 yılında basılmıştır.

⁹ Mehmed Fevzî,Aynu'l-Hakika fi râbitati't-tarika,s.2-3.

¹⁰ İnal, İbnu'l-Emin Mahmut Kemal, Son Asır Türk Şairleri,s.418-420;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

çok çeşitli konularda neşretmiştir. Çeşitli konularda kaleme aldığı eserlerini şu başlıklar altında sınıflandırmak mümkündür:

- Dînî alanla ilgili olan eserleri
- Edebî alanla ilgili olan eserleri

Dînî ve edebî alanlarla ilgili olan eserlerinin telif olanlarını Türkçe,Farsça ve Arapça olarak kaleme alan Mehmed Fevzî Efendi, Arapça ve Farsça'dan birçok eser tercüme ve şerh etmiştir. Tefsir, hadis, kelâm, tasavvuf ve ahlâkla ve edebî alanlarla ilgili eserlerinin bazılarını kendisinin kaleme aldığı "Fihristü'l-Âsâr" adlı eserinden ve diğer kaynaklardan bazılarının isimlerini hatırlatmanın önemli olduğunu düşünüyoruz.

Hadâik-i hamîdiyye nâm ahlâk risalesi (İslâm Ahlâkı)

Ayanü'l-mesâlik fî beyani'l-menâsik. (İbadetler hakkında)

Aynü'l-hakika fî rabitati't-tarika. (İslâm tasavvufu)

Camiü's-salavat. (Namaz)

En-nesayihü'l-fevziyye fî'l-ed'iyye ve'l-medâyihi's-seniye. (Çeşitli yazılar)

Envarü'l-kevâkib fî leyleti'r-regaib (Regaib Gecesi)

El-feyzü'l-cari fî ta'rifi'l-Beyzâvî ve'l-Buhari. (Biyografi)

Fihristü'l-âsar. (Kendi biyografisi)

Hakikatü'l-hürriyye (İslâmî davet)

El-havâsü'n-nâfi'a fî tefsîr-i sûreti'l-Vâkı'a. (Tefsir)

Müntehabât-ı divân-ı fevzî. (Divan-ı Fevzi adlı eserinden yapılan seçmelerdir.)

Nihâyetü'l-iktidar li'l-evliyai'l-kibar. (Tasavvufu)

Risale-i ruhü's-salat (fıkh)

Seyfü'l-cihad fî nasri'l-ibad (Cihad)

Tahrirü'l-murad[fi defi't-tan ve'l-fesad fi hakkı Muhyiddin el-Arabi].(İslâm Tasavvuf)

Temessükü'l-ezyal min sadakati'r-rical (Tasavvuf)

Tesliyetü'l-mahsudın. (İslâm Ahlâkı)

Et-tevessülâtü'l-fevziyye fî'n-nuuti'n-nebeviyye. (Divan şiiri)

Vesile-i saadet (Allah'ın Sıfatları)

Tesyîri'l-fülk fî tefsiri Sûreti'l-Mülk (Tefsir)

Üssü'l-intizam. (İslâm Ahlâkı)

Kasidetü'l-kudsiyye (Kırk hadis)

El-Atıyyetü'l-kudsiyye ale'l-kasîdeti'l-kudsiyye (Kasidetü'l-kudsiyye'nin şerhidir)

Aynü'l-hakika fî rabitati't-tarika (Tasavvuf)

Bülbülistan (Tasavvuf)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

Cemâl ale'l-Celal (Adudüddin el-İci'nin el-Akaidü'l-Adudiyye'si üzerine Celadeddin ed-Devvani'nin yaptığı şerhin hâşiyesidir.)

Fenari şerhi hulasatü'l-mizan (Mantık)

Fethü'l-verde şerhi'l-bürde (Arap edebiyatı)

Garisetü't-tuba şerhu kasideti'l-ulya (Arap edebiyatı)

El-hâdisetü'n-nebeviyye şerhu'l-kasideti'l-medeniyye (Arap edebiyatı)

Hediye-i fevzi. (Dua)

Kenzü'l-feraid (Akaid ve kalam)

Kudsiyyü'l-irfan fi tefsir-i sureti'n-Necm mine'l-Kur'an (Tefsir)

Kudsiyyü'l-ferah fi tefsîri sureti Elemneşrah. (Tefsir)

Mesirü'l-halas fi tefsiri sureti'l-İhlas. (Tefsir)

Mevhibetü'l-vehhab [fi tabirati'l-elkab ve münacat-ı rabbi'l-erbab (Tasavvuf)

Miftahü'n-necat. (Arap edebiyatı)

Mugni't-tullab şerhi Seyfi'l-gullab (Mantık)

Müntehabat-ı divan-ı fevzi. (Türk şiiri)

Bazılarını zikrettiğimiz bu eserlerinden başka daha birçok eseri bulunan Mehmed Fevzî Efendi günümüzde de Edirne Müftüsü olarak bilinmekte ve bu unvanla meşhur olduğu görülmektedir. Mehmed Fevzi Efendi'nin İslâm Ahlâk Felsefesi konusundaki görüşlerini ortaya koymadan ahlâk ile ilgili eserlerinin zikredilmesi faydalı olacaktır:

- **Hadâik-i Hamîdiyye Nâm Ahlâk Risalesi.** Mehmed Fevzî Efendi'nin bu eseri İstanbul Üniversitesi Nadir eserler kütüphanesinde Ü.TY.4187 numarada mevcuttur.¹¹
- **Üssü'l-İntizam**, ahlâkî zafiyet içerisinde olan kimselerle, yani erdemsiz davranışlar sergileyenlerle ilişkilerde dikkatli olunmasının gerekliliğini vurgular. Bu kişilerle iletişimden kaçınmak gerektiğini ortaya koyar.
- **Tesliyetü'l-Mahsûdîn**, de Mehmed Fevzî Efendi, hasedin erdemsiz davranışlarının en şiddetlilerinden olduğunu vurgular ve bundan kaçınılması gerektiğini belirtir.
- **Tezkîr-i Diyanet ve Tenkîr-i Hıyanet**, konusu itibariyle dinî erdemlere uygun yaşamının önemini vurgular.
- **En-Nesayihu'l-Fevziyye Fi'l-Ed'iyeye ve'l-Medâyihi's-seniyye**, II. Abdülmamid' in hilafetini destekleyen bir risale olup, O'na itaat etmemenin erdemsizlik olduğunu belirten bir eserdir.
- **Zübdetü'l-Âsâr ve Umdetü'l-Efkâr**, adlı bu eserinde de Mehmed Fevzî Efendi, II. Abdülhamid'i tahttan indirme çabalarının devletin devamlılığına büyük bir darbe olduğunu belirtir ve bu erdemsizlikten uzak durulmasını öğütler.

¹¹ Eserin Osmanlıca aslı İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümünden cd'de kaydı elde edilmiş ve o nüshadan günümüz Türkçe'sine çevirisi hazırlanmış ve önümüzdeki günlerde Osmanlıca aslıyla beraber bir kitap olarak yayımlanacaktır.

3. Mehmed Fevzî eEfendi Düşüncesinde İnsan/Toplum ve Erdemler

3.1. İnsan ve Toplum

Mehmed Fevzî Efendi'nin yaşadığı zaman dilimi, toplumsal hayatın gelgitleri açısından oldukça hareketli bir dönemdir. Bu dönem, Osmanlı'nın son dönemlerini yaşadığı ve II. Abdülhamit'in iktidarı dönemleri sosyal çalkantılar ve sıkıntılar açısından önemli bir dönemdir. Siyasi ve sosyal konularda çöküntü içerisinde olan toplumun değerlerini teceddüt fikriyle tekrar hayata hakim kılma teşebbüslerinin temsilcisi olarak da değerlendirilebilecek olan Mehmed Fevzî Efendi, memuriyet hizmetleri ve eserlerinde bu görevi yerine getirmenin sorumluluğuyla hareket ettiğini ortaya koymaktadır.¹²

Müdürlük yaptığı dönemlerde medreselerde okuttuğu derslerin kitaplarını bizzat kendisi yazmış ve öğrencilerine kendi yazdığı kitaplarını okutmuştur. Bunun yanında toplumun içinde bulunduğu durumları değerlendiren ve toplumu oluşturan bireylerin genel ahlâkî değerlerini daha iyiye ve daha güzele doğru iletmenin sorumluluğunu üzerine alarak bu yönde eserlerine yön vermiş ve kaleme almıştır.

İnsanın fizikî ve ruhî özelliklerini birleştiren mükemmel yaratılan bir varlık olarak devamlı kendisini iyileştirme ve güzelliklere yönelme düşüncesi ve davranışlarını hayatına hâkim kılması gerektiğini belirtir. Toplumsal bir varlık olan insanın kendisini toplumdan ve toplumun içerisinde bulunduğu genel durumdan soyutlamasının mümkün olmadığını belirtir. Bu durumu somut bir şekilde 1877-1878 Osmanlı- Rus harbi döneminde kaleme aldığı cihad ve faziletlerini konu alan "Seyfî'l-Cihâd Fî Nasrî'l-İbâd" adlı eseri açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

İnsanların kendilerini idare edenlere karşı vazifelerini ve idarecilerin vasıflarını da ele alarak siyaset felsefesi konusunda da önemli görüşler ortaya koymuştur. İnsanın değerinin onu idare edenlerin vasıflarıyla ilişkilendirildiğini belirtir. Adaletli idarecilere uymanın onların idaresine yardımcı olmanın gerekliliğini belirterek erdemli şehrin yöneticilerinin üstün vasıflarının yanında yönetilenlerin de sorumluluklarının bulunduğunu gerçeğini önemle vurgular.¹³

Mehmed Fevzî Efendi'nin insan ve toplumla ilgili görüşleri ahlâkî değerlendirmeleriyle daha açık bir şekilde ortaya konulmaktadır. İslâm Ahlâk felsefesi üzerinde görüşlerini ortaya koyan düşünürlerimiz tarafından açıklanan ahlâkî erdemler konusundaki tasnifine Mehmed Fevzî Efendi'nin de katıldığı görülmektedir. Ona göre ahlâkî erdemler, bireyi daha iyi bir toplumun üyesi olma yolunda sorumluluklarının var olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁴ İnsan denilen varlığın Allah'a kullukla değer kazanabileceğini belirten Fevzî Efendi, konuşmanın dışındaki güzel sıfatları kendisinde toplayamayan insanın herhangi bir değerinin olamayacağını çok açık bir şekilde belirtmektedir.¹⁵

Toplumu oluşturan bireylerin huzurlu olmaları, içinde yaşadıkları toplumun ve insanlığın huzurlu olmasını sağlayabilecek en önemli unsurlar olarak değerlendirilmektedir. İnsanlığın huzur içerisinde olması düşüncesini hayat geçirme gayesini, düşünce tarihi boyunca ortaya çıkan ahlâkî sistemler ortaya koymuşlardır denilebilir. Ahlâkî, o günün toplum düşünce yapısı içerisinde dînî ve tasavvufî değerlere dayalı olarak ortaya koymaya çalışmış ve bu çerçevede değerlendirmelerde bulunmuştur.

¹² Mehmed Fevzî, Nesâyihu'l-Fevziyye, s.3; İnal, İbnu'l-Emin Mahmut Kemal, Son Asır Türk Şairleri, s.418-420.

¹³ Mehmed Fevzî, en- Nesâyihu'l-Fevziyye, s.

¹⁴ Mehmed Fevzî, Tesliyetü'l-Mahsûdîn, s.5.

¹⁵ Mehmed Fevzî, Hadâik-i Hamîdiyye Nâm Ahlâk Risalesi, s.6.

Eserlerinde Peygamber'e övgülere çok yer ayırmış şair bir düşünce insanı olarak karşımıza çıkan Mehmed Fevzî Efendi, bu övgülerini esere dönüştürerek somutlaştırmıştır. Türkçe, Farsça ve Arapça mevlidler yazmış ve bunlara ek olarak da Kasîde-i Bürde'yi geniş bir şekilde şerh etmiştir.¹⁶ Bunun yanında her yıl ücretini göndererek Medine, Kayseri ve Edirne'de mevlit okuttuğu da bilinmektedir.¹⁷ Bu onun insan sevgisinin, Peygamber'de somutlaşmış örneğini göstermektedir.

Toplumda yaşayan bireylerin, o toplumu idare edenlere itaatleri konusuna girer ve devlet ahlâkı bahsine eserlerinde ayrı bir yer verdiği görülür. Devleti yönetenlere itaatin önemine vurgu yapar. Bu durumu açıklayan nasihatlerini "nasâyihu fevziye"de ve diğer eserlerinde vurgular.

Toplumunu oluşturan en küçük yapı taşı olarak bireyi ve aileyi gören Mehmed Fevzî Efendi, bireyin iyiliklerinin devamını düşünürken ailenin varlığını ve sağlıklı bir şekilde gelişmesini ve devamını da önemseydiğini belirtir. Onun birey, aile ve toplum hakkındaki genel görüşlerini ortaya koyduktan sonra ahlâkî erdemlere bakışını "Hadâik-i Hamîdiyye Nâm Ahlâk Risalesi" adlı eseri çerçevesinde tesbit ederek düşünce dünyasına sunabiliriz.

3.2. Erdemler

Mehmed Fevzî Efendi yukarıda da belirttiğimiz gibi hem müfessir, hem şair ve hem de ahlâk alanında temayüz etmiş son devir Osmanlı ulemasındandır. Toplumun yaşadığı sosyal çalkantılara duyarsız kalmamış, yaşanan sıkıntıları yüreğinde hissetmiş ve çözüm önerileri olabilecek bazı nasihatlerini kitaplaştırarak sorumluluğunu yerine getirmeyi amaçlamıştır.

İslâm ahlâk felsefesi ahlâkî sistemi konusunda çok açık bir şekilde Gazâlî'den etkilendiğini söylemek mümkündür. Tasavvufî görüşlerinin ağırlık basmasıyla ahlâkî erdemleri de o çerçevede ortaya koymuştur. Tasavvufî değerler konusunda da birçok eser kaleme alan Mehmed Fevzî Efendi, râbita, kerametler ve tasavvuf erbabının uyması gereken davranış manzumelerini çok etkili ve manzum bir şekilde ortaya koymaktadır.

Toplumsal bir olgu olması yönüyle toplumu ayakta tutan en önemli unsurlardan olan erdemler/değerler toplumun bütün üyelerinin kabulüyle kendilerini toplumda etkili kılabilirler. Bu değerler manzumesi yaşanan toplumun varlığıyla devam eden bir sürecin ürünüdürler. Toplamların hayatında zaman zaman kabul gören değerlerde değişimlerin yaşandığı ve toplumlar arasında farklılıkların gözlemlendiği de açıktır. Düşünce tarihinde yazılanlar bu durumu ortaya koymaktadır.

Mehmed Fevzî Efendi'nin Batılılaşma fırtınasının hızla etkisini hissettirmeye başladığı bu dönemde toplumu ayakta tutabileceğine inandığı değerler manzumesini ayakta tutabilmek adına eserlerini kaleme aldığı görülür. Böyle sosyal çalkantıları toplumların sağlıklı atlatılması değerlerine sahip çıkmasıyla orantılı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü toplumun bir üyesi olan birey, genel geçer değerleri/erdemleri yani neyi nasıl yapacağını bilgisini toplumdaki diğer insanlardan öğrenir. Bu açıdan bakıldığında değerler, bir etkileşim sürecinin ürünü olarak da görülebilmektedir. İslâm ahlâk felsefesi alanında ortaya konan değerler temel dînî değerlerin toplum tarafından özümsemesi ve bireylerin davranışlarını şekillendirmesi yönüyle çok önemlidir. Çünkü iyi ahlaklılık toplumsal hayat için kaçınılmazdır. Bu açı, değerlerin önemini ortaya koymaktadır. Dînî içeriğe sahip olan değerler toplum için en yüksek sosyal değerlerdir.

Toplum hayatının iyilikler çerçevesinde devamını sağlamanın devletin bekâsının şartlarından olduğunu belirten Mehmed Fevzî Efendi, devlete bireyin bağlılığına çok önem verir.

¹⁶ Doç. Dr. Necdet Gürkan O'nun bu konudaki eserini tahkikli metin ile beraber neşretmiştir.

¹⁷ Uzun, Mustafa, "Fevzî Efendi (Edirne Müftüsü)", s.507.

Genel bir ifadeyle söylemek gerekirse devletin devamlılığı bireylerin huzur ve mutluluklarının gereği olduğunu belirtir.¹⁸

Adalet ve hak erdemlerinin en önemli erdemlerden olduğunu belirten Fevzî Efendi, erdemleri bir bütün olarak ele alır ve Gazâlî'nin etkisiyle dînî değerlerin hayata hakîmiyetini ve tasavvûfî bir bakışı ahlâkî alanda devam ettirdiğini söylemek mümkün olsa gerektir. Gazâlî'nin değerler konusundaki bilgilerinin kaynakları olarak kabul ettiğini belirttiği Kurân-Hadis, Sûfî kaynak ve kelâmî-felsefî kaynakların aynen Fevzî Efendi tarafından da kabul edildiği ve değerlendirildiği eserlerinde konuların ortaya konuş sisteminden anlaşılmakta olduğunu söylemek mümkün olsa gerektir. Gazâlî'ye göre insanın bu dünyadaki amacı güzel ahlâk sahibi olmaktır. Aynı amacın Fevzî Efendinin düşüncesinde de yerleştiği görülmektedir.¹⁹

Mehmed Fevzî Efendi'nin "Hadâik-i Hamîdiyye Nâm Ahlâk Risalesi"²⁰ adlı eserini bu duygu ve düşüncelerle kaleme aldığı görülmektedir. Bu eserde erdemleri hayatında yaşaması gereken insanı dört kısma ayırmaktadır:

- **İnsan-ı Kâmil**, kendi nefsinde ilimlerin derin faydaları, iman ve ibadetlerinin nuruyla aydınlanmış, sahih amellerle, yani ar, haya, edeb, tevâzû, sıdk, emniyet, iffet, istikâmet, insâf ve merhamet gibi güzel ahlâkla süslenmiş kişidir.
- **İnsan-ı Mükemmil**, âlim, fâzıl, âbid ve zâhîd bulunduğundan "Âlimler Peygamberlerin varisleridir" hadisini hükümünce diğer insanları irşâd ile iyiliği emretme ve kötülüklerden sakındırma görevini yerine getiren kimselerdir.
- **İnsan-ı Nâkıs**, dalâlete düşen, ilim, irfan ve ihsân sahibi ilim sahiplerinden mahrum bir şekilde yolunu sapıtarak hayvanlardan daha aşağı derecelere düşen sapık kimsedir. Zararı kendisine olan bu kişiler hoş karşılanmamıştır.
- **İnsan-ı Menkûs**, kendisi doğru yoldan saptığı gibi diğer insanları da doğru yoldan saptırmaya çalışan kimselerdir.²¹

Bütün bu açıklamalara ek olarak yaratılmışlar içerisinde yaptıklarından sorumlu olan varlık olarak insanların davranışlarını iyi ve güzel olanın istikametiyle yerine getirmeleri gerektiğini belirten Fevzî Efendi, esas erdemini kulluk bilinci olduğunu vurgular. Kulun hayatı boyunca Hak'ın rızasını gözetmesinin gerekliliğini kulluk bilincine bağlayan Fevzî Efendi, helâl ve harama dikkat çekmektedir. Hane halkının rızasının helalden kazanılmasının büyük erdem olduğunu vurgular.

Altı başlık altında Hadâik-i Hamîdiyye'yi açıklayan Fevzî Efendi her başlıkta yaratılmışların değerinin erdemlere bağlılığıyla ortaya çıkabileceğini belirtmektedir. Bu başlıklarda riyaset başlığı altında devlet ahlâkî ile ilgili önemli açıklamalarda bulunmaktadır. Riyaset sahibi olacak olan kimsede bulunması gerekli özellikleri önemser ve şu şekilde sıralar:

- **Akiliyyet**, akıllı olmaktır. Gerçekten akıllı olmayan idareciler, idareleri altında olanların hak ve hukuklarını koruyamazlar.
- **Âlimiyyet**, bilgi sahibi olmak idare edilenlerin haklarının korunması açısından önemli özelliklerdendir.

¹⁸ Mehmed Fevzî , Üssü'l-İntizâm, s.7; Mehmed Fevzî , Tesliyetü'l-Mahsûdîn, s.9; Mehmed Fevzî , Nasâyihu'l-Fevziyye, s.3.

¹⁹ Gazâlî, İhyâ-u Ulûmi'd-Din, C.3, s.113.

²⁰ Mehmed Fevzî Efendi'nin bu eserini İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Bölümü İ.Ü. TY.4187 numara kayıtlıdır.

²¹ Mehmed Fevzî, Hadâik-i Hamîdiyye Nâm Ahlâk Risalesi, s.6-7.

- **Diyânet**, Allah ve Resûlü'nün emrettiklerini yerine getirme ve yasakladıklarından kaçınma, şeytana tabi olmayı engelleyen önemli bir özelliktir.
- **Adalet**, idare edilenlerin hak ve hukukunu korumanın en etkili yoludur. İdarecilerin adil olmamaları idare edilenlere büyük sıkıntı verebilecektir.
- **İffet**, ar ve namuslu olarak idarede etkili olmayı ifade etmektedir. İdareciler bu erdemden yoksun olurlarsa idare edilenler de iffetsizliğe çabuk yönelebilirler.
- **Merhamet**, idare denler için önemli bir erdem özelliğidir. Şefkat, merhamet, tevâzû ve nasihat erdemleri idarecilerin önemli vasıfları olarak övülen erdemlerdir. Bu erdemler idarecilerin idare ettiklerinin sorumluluklarını yüklenmek durumunda olduklarını ortaya koymaktadır.²²

İslâm ahlâk felsefesinde Kindî ile başlayan ve Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Miskeveyh , Gazâlî ve Kınalızâde ile devam eden felsefî ahlâk sistemi içerisinde ahlâkî davranışların gayesi olarak dünya ve ahiret mutluluğu kabul görmektedir.²³

Mehmed Fevzî Efendi, diğer eserlerinde de ahlâkî erdemler konusunda açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Toplumun yapı taşı olan bireyin ve aile birliğinin huzur ve mutluluğunun toplumun mutluluğu demek olduğunu bilerek bu husustaki eksikliklerin giderilmesinin önemini bilir ve bu yönde açıklamalarda bulunur. Toplum düzeninin en bariz düşmanı olarak gördüğü haset konusunda müstakil bir eser kaleme almıştır. Bu eserinde ahlâkî erdemlerin birey ve toplumu doğrudan etkilediğini belirterek, davranışlarda erdemlerin etkisinin görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Sonuç

Osmanlı'nın son dönemleri olarak nitelendirilebilecek olan 1826-1900 yılları arasında yaşamış olan Denizlili Mehmed Fevzî Efendi Edirne Müftüsü olarak ünlenmiş ve bu şekilde tanınmıştır. Osmanlı'nın çalkantılı bir döneminde yaşamış olan Mehmed Fevzî Efendi, çok değişik konulara ait bir çok eser kaleme almıştır.

Pozitivizm' in ve Marksizm'in toplumda kendilerine muhatap bulabilmeye başladıkları bu dönem esnasında, ahlâkî değerlerdeki erozyonu gören bilim insanları bu gidişi tersine çevirebilmek için ahlâk ile ilgili önemli eserler kaleme almışlardır. Osmanlı'nın bu dönemi Batılılaşma sürecinin hızlı ve etkin bir şekilde yol almaya başladığı bir dönem olduğu için, ahlâkî eserlerin de en çok neşredildiği bir dönem olarak kaydedilmektedir. Bu dönemin ahlâk eserleri ahlâkî, sosyal ahlâk, aile, toplum ve devlet ahlâkî gibi kısımlara ayırarak incelemekte ve açıklamaktadır. Bu şekilde kaleme alınan eserlere en önemli örnek olarak Kınalızade Ali Efendi'nin Ahlâk-ı Âlâî'si ve Nâsiruddin Tûsî'nin ahlâk-ı Nâsırî'si verilebilir. Mehmed Fevzî Efendi bu örneklerle uygun olarak belirtilen konuların tamamını birlikte ele almak yerine parça risaleler halinde ahlâkî değerleri açıklamıştır. Onun Hadâik-i Hamîdiyye Nâm Ahlâk Risalesi, Üssü'l-İntizam, Tesliyetü'l-Mahsûdîn ve Nasâyihu'l-Fevziyye bu şekilde yazılmış eserlerine örnek olarak zikredilebilir.

Mehmed Fevzî Efendi, insanın en değerli varlık olduğunu belirtir ve bu değerliliğiyle orantılı olarak sorumluluklarının var olduğunu ortaya koyar. Erdemleri hayatında yerleştiren insanı, insan-ı kâmil ve insan-ı mükemmil olarak belirtirken, erdemlerden uzaklaşanları da insan-ı nâkıs ve insan-ı menkus olarak isimlendirmektedir. Bu açıklamalar erdemlerin yaşanması ve hayat hakimiyetiyle

²² Mehmed Fevzî, Hadâik-i Hamîdiyye Nâm Ahlâk Risalesi, s.8-10.

²³ Göz, Kemal- Mutluel, Osman, Felsefeye Giriş, s.82.

ortaya çıkan değerlendirmelerdir. Yaşanan hayatın toplum, aile ve birey üzerindeki etkilerinin sürekliliği neticesinde erdemler yahut reziletler ortaya çıkabilmektedir.

İnsanların erdemli bir hayatı idrak edebilmelerinde idarecilerinin de etkili ve sorumlu olduğunu belirten Mehmed Fevzî Efendi, idarecilerin sahip olmaları gereken erdemleri de Hadâik-i Hamîdiyye risâlesinde açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ona göre, idare edenler, aklı başında, bilgi sahibi, helal haram kaygusu taşıyan, âdil, iffetli ve merhamet sahibi olan erdemli kişiler olmalıdırlar. Bu erdemler/değerler toplum hayatında bireyin ve toplumun mutluluğunu sağlayan önemli unsurlar olarak günümüzde de değerlerinden herhangi bir şey kaybetmedikleri açık bir şekilde görülmektedir.

Günümüzde birey, aile, idare edenler ve toplumun bütün katmanları olarak ahlâkî değerlerin ne kadar önemli olduğu kendini göstermektedir. Yeni nesillere ahlâkî değerlerin iletilmesi ve benimsetilmesi oldukça önemli olsa gerektir. Çünkü değerler toplumları ayakta tutan en önemli unsurlardır. Bu unsurlar önemini yitirirse gelecek nesillerde toplumun devamlılığını sağlıklı bir şekilde sağlayabilmek mümkün görülmemektedir. Bu amacı gerçekleştirebilmek adına düşünce tarihinde görüş belirten İslâm ahlâk felsefecileri birbirlerini tamamlamak olarak da ifade edilebilecek devamlılığı yakaladıklarını söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında birey, toplumun bir üyesi olarak devamlı yaşantısını gözden geçirmek durumundadır. Sorumluluklarını gereği gibi yüklenen birey, hem kendi, hem de toplumun mutluluğunu gerçekleştirmek için gayrat edecek ve iradesini o ideali yolunda kullanmaya çalışacaktır. Bu idealine özgür iradesi ve isteğiyle yöneldiğinde hem kendi nefsine hâkimiyetini adil bir şekilde gerçekleştirecek, hem de çevresindeki diğer bireylere iyiliklere ulaşma yolunda rehber olmaya çalışacaktır. Bu, sorumluluğun toplumsal boyutunu ortaya çıkarmakta ve gerçekleşmesini sağlamaktadır.

Erdemleri, insanı olgunlaştıran ve davranışlarına hâkim olmayı sağlayan en önemli unsur olarak gören Fevzî Efendi, sosyal hayatın da bu değerlerle mücehhez olmasını önemsemektedir. Sosyal hayat, adalet, iffet, şecaat ve hikmetle yoğrulursa toplumun mutluluğunun daha sağlıklı devam edeceğini belirtir. Ahlâkî değerlere temelde sahiplik yapan İslâmî değerleri önemser. Medeniyetler arası etkileşim neticesinde etkisini bireyler üzerinde hissettiren felsefî ahlâkî değerlere de sahip çıkmaktadır.

Siyaset felsefesi alanında idarecilerin vasıflarının önemi açıktır. Şimdiye kadar bu alanda eser veren düşünürler idarecilerin özelliklerine ayrı bir önem vermişlerdir. Mehmed Fevzî Efendi de bu vasıfları, idare edilenlerin mutluluğu yaşayabilmeleri açısından değerlendirir. İdare edenlerin adil ve sorumluluk sahibi olmalarının gereğini vurgular. Toplumu oluşturan bireylerin, mutluluktan yöneticilerin birinci derecede sorumlu olduklarının bilinciyle yöneticilerin daha dikkatli davranabilmeleri için bazı önemli konular hususunda onların dikkatini çeker. İdarecilerin kesinlikle adaletten ayrılmamaları gerektiğini etkili bir şekilde vurgular.

Düşünce tarihi boyunca kaleme alınan bütün ahlâkî eserlerin amacı, birey ve toplumun mutluluğu elde etmelerine, erdemlerin içselleştirilmesiyle yardımcı olabilmektir. Bu açıdan bakıldığında adaletli bir toplumun bireyleri olarak yaşayabilmek en önemli hususlardan biri olarak ortaya konulmaktadır.

Bu değerlendirmeler neticesinde şu tesbiti yapmak mümkündür. Düşünce dünyamızda birer yol aydınlatıcı olarak görülen düşünce insanlarımızdan biri olan Mehmed Fevzî Efendi, yaşadığı toplumun içinde bulunduğu problemleri görmezlikten gelmeyen bir bilim insanıdır. Düşünce dünyasından bu problemlere çözüm üretmek adına birçok değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Toplumsal ve ahlâkî değerleri eserlerinde öne çıkardığı da açıktır. Bu değerlerin toplumun en ufak değer taşıyan birey tarafından özümseyip içselleştirilmesi adına aileden başlayarak toplumda sorumluluk yüklenenlerin daha etkin olmalarının sağlanmasının önemini

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

virgulamaktadır. Bu yönde yapılan çalışmalar tarihin her döneminde mevcudiyetini sürdürmüş, değer bulmuş ve toplumun bireyleri tarafından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Topluma edindikleri bilgi birikimiyle yol gösteren bilim insanları, yaşadığı dönemin problemlerine karşı duyarlılıklarını ortaya koymuşlar ve bu problemlere çözümler ortaya koymaya çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

- AKGÜN, Mehmet, Materyalizmin Türkiye'ye Girişi, Elis Yayınları, Ankara, 2005.
- AKYOL, Aygün, "İslâm Ahlâk Felsefesinde Değerler Eğitimi (İbn Miskeveyh Merkezli Bir Okuma)" Muhafazakâr Düşünce Dergisi, S.36, ss.41-66, Ankara, 2013.
- DOĞAN, Atila, "Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Yeni Etik Arayışları", 2.Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı, ss.397-406, Sakarya, 2005.
- ERDEM, Hüsameddin, Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk, Dem Yay. İstanbul, 2006.
- , "Osmanlıda Ahlâk ve Bazı Ahlâk Risaleleri", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.X, ss.25-64, Konya,2000.
- , "Son Devir Osmanlı Toplumunda Ahlâkın Bozulma Sebepleri ve Vu Bozulmayı Önlemek İçin Düşünülen Gerekli Tedbirler", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.V, ss.85-97, Konya,1994.
- Gazâlî, İhyâu Ulûmi'd- Dîn, Çev.Ahmed Serdaroğlu, 4 C., Bedir Yay. İstanbul, 1974.
- GÖZ, Kemal-MUTLUEL, Osman, Felsefeye Giriş, Gümüşev Yay., İstanbul, 2010.
- GÜRKAN, Necdet, Mehmed Fevzî Efendi Fethü'l-Verde Şerhü'l-Bürde, İdeal Ajans, 1. Bas., İstanbul, 2011.
- İNAL, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal, Son asır Türk Şairleri,2 C.,Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1974.
- Mehmet Fevzî Efendi, Aynu'l-Hakika fi Râbitati't-Tarîka, Basım yeri ve yılı yoktur.
- , Fihristü'l-Âsâr, Basım yeri ve yılı yoktur.
- , Hadâik-i Hamîdiyye Nâm Ahlâk Risalesi, İ.Ü. TY.4187. Basım yeri ve yılı yoktur.
- , Nesâyihu'l-Fevziyye, Basım yeri ve yılı yoktur.
- , Tesliyetü'l- Mahsûdîn, Basım yeri ve yılı yoktur.
- , Üssü'l-İntizam, Basım yeri ve yılı yoktur.
- UZUN, Mustafa, "Fevzi Efendi, Edirne Müftüsü", TDVİA, C.12, ss.506-509, İstanbul,1995.
- YILMAZ, Ömer, Edirne Müftüsü Mehmed Fevzî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı, İlâhiyât Araştırma- İnceleme, 1. Bas., Ankara, 2008.